NOUN GRAMMATICAL CATEGORIES OSCILLATIONS IN TEXTS BELONGING TO THE EIGHTEENTH CENTURY. APPLICATIONS ON RADU TEMPEA'S ROMANIAN GRAMMAR (1797)

Andreea Drişcu, PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: The texts from the old Romanian literary language register many cases of formal inconstancy, justified by graphic, phonetic, morphological, syntactic and lexical phenomena. These aspects appear during the linguistic innovation periods and they are determined by the influence from other languages. The eighteenth century represents for the Romanian culture a modernization period (as a result of the orientation toward Western culture), materialized in constant efforts of the Romanian scholars for language cultivation through normative papers writing and through the intensification of the process of publishing books from different cultural areas. The most remarkable contributions belong to the Transilvanian scholars because they were the ones who have made contact with Western civilization and have applied the Enlightenment principles in their attempt to standardize and cultivate literary language.
The papers written in these conditions reflect different features, some of them determined by the popular idiom influence, others by dialectal aspects, but also by the Enlightenment influence, materialized in the attempt to approach Romanian words and forms to the Latin ones. These phenomena contribute to the system instability, being recorded multiple inconstancy situations, especially at the graphic and phonetic levels. Although the morphological level is considered the most stable, there are many cases of oscillation, explained by the inclination of marking the grammar categories. This phenomenon concerns all the speech parts, involving a lack of stability of the literary language norms.
I have chosen to analyze some of these noun oscillations, with examples which I have taken from Radu Tempea's Romanian Grammar (1797)[1]. My research, made in an analytic and monographic way, is trying to explain some of the author options for some noun forms which present oscillation of one or more grammar categories. Many of them can be explained by the writing etymologisms and by the equivocation of terms usage in a normative paper written at the end of the eighteenth century.

Keywords: grammar texts, morphology, noun, grammar categories, Romanian literary language.

În textele aparţinând vechii române literare sunt înregistrate numeroase cazuri de inconsecvenţă fonetică şi grafică ale unor forme care reprezintă, în plan morfologic, diverse categorii gramaticale. În acest fel, şi domeniul morfologiei, considerat cel mai stabil sistem al limbii, cunoaşte situaţii de alternanţă şi de inconsecvenţă. Aceste modificări sunt cauzate fie de

[1] I made a critical edition of this text in my doctoral researches, writing my doctoral thesis called *Radu Tempea's Romanian Grammar (1797). Critical edition and linguistic-philological study*. It has been public presented in Iassy, on September 2013.

BDD-A22351 © 2014 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:21 UTC)

procesele de înnoire lingvistică, fie de imixtiunea graiurilor populare în exprimarea cultă, ceea ce face ca în limbă să apară forme fonetice şi morfologice noi, folosite concomitent cu cele arhaice. Fenomenele în discuţie apar în textele aparţinând tuturor variantelor literare româneşti din secolul al XVIII-lea, această perioadă fiind cunoscută ca un moment de intensă îmbogăţire lingvistică, ca urmare a pătrunderii formelor culturii occidentale în ţările române.

În textele din Transilvania acest fapt dobândeşte un caracter mai pronunţat, datorat atât contactului direct pe care l-au stabilit cărturarii români cu Biserica Catolică, cât şi procesului mai intens de laicizare a culturii prin redactarea unui număr considerabil de lucrări normative. În această perioadă sunt tipărite numeroase lucrări de gramatică şi de ortografie, cele mai multe dintre ele inspirate de lucrarea fundamentală a cărturarilor ardeleni Samuil Micu şi Gh. Şincai *Elementa linguae dacoromanae sive valachicae* (1780). Una dintre ele apare la Sibiu, în 1797, fiind concepută ca un manual pentru învăţarea limbii române în şcolile din Sibiu şi Braşov. Este vorba despre *Gramatica românească* a lui Radu Tempea (1797). Având ca model principal *Elementa* lui Micu şi a lui Şincai, lucrarea lui Tempea abundă de forme latinizante, în plan grafico-fonetic şi morfologic, a căror folosire oscilează cu cele vechi, concepute după modele slavone.

Analiza particularităţilor morfologice specifice perioadei în care Radu Tempea îşi elabora gramatica relevă faptul că structura limbii, reflectată mai ales în trăsăturile ei morfologie şi sintactice, nu diferă foarte mult de perioada anterioară. Ceea ce se constată acum este imixtiunea graiurilor populare în exprimarea cultă, care conduce la apariţia de forme fonetice şi gramaticale noi, folosite concomitent cu cele arhaice. În plus, varianta literară din Transilvania, locul în care a fost scrisă şi publicată lucrarea preotului braşovean, suferă influenţa „mai pronunţată a graiurilor de tip meridional (...) consecinţă firească a mutării centrelor culturale din nordul spre sudul acestor provincii [Transilvania şi Moldova n. n. a. d.]” (Munteanu şi Ţâra 1971: 98).

În cazul studierii unui text de gramatică, distincţia limbaj−metalimbaj se verifică nu numai în ceea ce priveşte terminologia aferentă celor două planuri, ci şi în cazul structurilor morfologice şi sintactice. Din acest punct de vedere, textul lui Tempea prezintă avantajul cunoaşterii acestor niveluri ale limbii şi sub aspect teoretic, nu numai ca urmare a analizei inventarului de fapte morfologice şi sintactice. Pornind de la consideraţiile realizate de către gramaticianul însuşi prezentăm cele mai importante probleme pe care le ridică morfologia substantivului în *Gramatica românească* a lui Radu Tempea. Prezentarea noastră, realizată într-o manieră monografică şi analitică, surprinde cele mai importante aspecte ale categoriilor gramaticale ale substantivului.

În textul supus analizei, declinarea substantivului este în general stabilă, existând puţine situaţii în care se realizează trecerea de o declinare la alta, sub acţiunea unor norme regionale. Formele de declinarea I, de tipul *uşă [60/40^{v}], mănuşă [60/40^{v}], păpuşă [60/40^{v}]* îşi păstrează forma, fără să treacă la declinarea a III-a (la forme de tipul *uşe, mănuşe* etc.). Se manifestă totuşi tendinţa de trecere a unor substantive de declinarea I la cea de-a doua: *ţandăr [39/30^{r}]*. Şi substantivele de declinarea a III-a şi-au păstrat forma (*berbece [20/20^{v}], cărbune [20/20^{v}], iepure [20/20^{v}], şoarece [20/20^{v}]*), fără să dobândească forme de declinarea a II-a (*berbec, iepur, şoarec* etc.). Unele substantive aparţinând declinării a II-a au şi forme de declinarea a III-a: *genunche [20/20^{v}]*. Forma *genunche* este considerată de către Constantin Frâncu ca fiind o inovaţie (glrv 2009: 241), înregistrată şi în gramatica lui Samuil Micu şi Gheorghe Şincai. Probabil folosirea acesteia în lucrarea lui Tempea se datorează şi influenţei gramaticii

BDD-A22351 © 2014 “Petru Maior” University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:21 UTC)

predecesorilor săi. La unele substantive se manifestă tendinţa de a trece de la declinarea a III-a la cea de-a doua: *grăunţ [44/32ᵛ]; glonţ [44/32ᵛ]; flutur [40/30ᵛ]*.

În ceea ce priveşte numărul, opoziţia de număr între substantive se realizează fie prin distincţii formale, fie prin desinenţe, articole sau prin alternanţe fonetice ce conduc la variaţia radicalului (după glrv 2009: 256). Cele mai multe substantive înregistrate în gramatica lui Radu Tempea sunt susceptibile de ambele valori de număr, acestea fiind stabilite prin comutare, distribuţie sau substituţie (*ibidem*). Unele substantive masculine prezintă forme regionale terminate în [*e*]: *berbece [20/20ᵛ]*; *genunche [20/20ᵛ]*. Considerăm că aceste forme sunt determinate de principiul analogiei cu altele similare, principiu care acţionează destul de frecvent în textul *Gramaticii* lui Tempea. Ceea ce ne îndreptăţeşte să căutăm această explicaţie este faptul că substantivele indicate se află într-o enumerare de forme asemănătoare: „Dintru acêstea să scot *Lúca, duca, papa, jude, lapte, dinte, soare, şêrpe, cîne, iepure, părinte, berbece, cărbune, june, mire, purece, cleşte, părete, peşte, burete, genunche, şoarece, foale, spate*" *[20/20ᵛ]*.

Epoca în care a fost scris textul lui Radu Tempea consemnează un fenomen iniţiat anterior în morfologia textelor româneşti, şi anume marcarea categoriilor gramaticale, fenomen care presupune „introducerea (sau menţinerea) unor semne distincte pentru a diferenţia într-un mod mai tranşant numerele, cazurile, persoanele sau modurile" (Gheţie 1978: 46). Unul dintre procedeele prin care categoriile gramaticale sunt mai clar exprimate este stabilizarea formelor de plural a substantivelor prin selecţia desinenţelor de plural. Din acest punct de vedere, se constată în textul lui Radu Tempea faptul că desinenţa de plural oscilează la formele corespunzătoare tuturor celor trei genuri gramaticale (*ram, rami [37/29ʳ]*; *colón, [colóni] [38/29ᵛ]*; *zăr, zăruri [40/30ᵛ]*; vezi şi explicaţia din Iacob 2000: 90 pentru construirea de forme de plural de la substantive *singularia tantum*, fapt care determină schimbarea flexiunii şi a sensului lexical al cuvântului; *bas, base [41/31ʳ]*; *brîu, brîne [42/31ᵛ]*; *ţăpuş, ţăpuşuri [45/33ʳ]*), uneori în cazul aceleiaşi forme: *hîrb hîrburi, hîrbi [33/27ʳ]*, în contextul „*hîrb hîrburi*, cîteodată şi *hîrbi*" *[33/27ʳ]*. În această categorie se încadrează şi substantivul *răzimuş [45/33ʳ]*, consemnat în text cu două forme de plural:

„Numele cêle ce să sfîrşesc în *-ş* în numărul multoratec iau *–uri* după *-ş*, ádecă *răzimuş răzimuşuri, verş verşuri, ţăpuş ţăpuşuri* şi altele.

Acestea iau *–e* după *-ş* , ádecă *oraş oraşe, răzimuş răzimuşe, cuţitaş cuţi-[46/33ᵛ]taşe, măcriş, paloş, răvaş, fedeleş, răziş*".

Fenomenul oscilaţiei desinenţelor de plural la substantive în perioada căreia aparţine textul transcris este reflectat de numeroase exemple. Unul dintre acestea este paragraful următor: „Acestea au în numărul multoratec *-i*, ádecă *grumaz grumazi, călăuz călăuzi, spînz spînzi, solz solzi, mînz mînzi, mătăuz mătăuzi, [36/28ᵛ] sturz sturzi, rogoz rogozi, răgaz răgazi*", unde se înregistrează mai multe oscilaţii specifice limbii române vechi. Mai întâi, se constată faptul că pe baza simplei asemănări a cuvintelor la singular şi a posibilităţii de formare a pluralului numai prin alipirea desinenţei *–i* la radical (aşa cum este cazul cuplurilor *spînz, spînzi*; *solz, solzi*; *sturzi, sturzi*), unele substantive au forme de plural la care, fie se ignoră alternanţa consonatică (*grumazi, mînzi*), fie este atribuită o altă desinenţă de plural decât cea cu care cuvântul în cauză s-a consacrat ulterior în limba literară (*mătăuzi*/ literar: *mătăuze*; *rogozi*/ literar: *rogozuri*; *răgazi*/

BDD-A22351 © 2014 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:21 UTC)

literar: *răgazuri*). La acestea, se adaugă şi variabilitatea unor forme de singular (*călăuz*- formă variabilă a formei literare *călăuză*).

Un alt exemplu de situaţie în care este evident faptul că Tempea nu ţinea cont de corespondenţa gen gramatical-desinenţă de plural îl constituie construirea unei forme de plural precum *clopoţele [36/28^{v}]*, singular al lui *clopoţel*. Aceasta din urmă se încadrează în categoria substantivelor terminate în consoana *–l*:

„Numele cêle ce să sfîrşesc în *–l* iau după sine *–uri*, ádecă *podmol podmoluri, ocol ocoluri, deal dealuri* şi altele.

De multe ori iau după *–l* un *–e*, ádecă *inel inele, pistol pistoale, clopoţel clopoţele. [37/29^{r}]* Unele iau după *–l* în numărul multoratec *–ei*, ádecă *cercel cercei, negel negei, viţel viţei* şi altele.

Acestea iau după *–l* pă *–i*, ádecă *sol soli, vechil vechili, cal cai*".

Chiar dacă se constată o oscilaţie şi uneori, o nesiguranţă în ceea ce priveşte stabilirea desinenţelor la substantive, trebuie luate în considerare şi situaţiile în care Tempea nu mai aplică acelaşi principiu al analogiei şi fixează drept norme unele forme care s-au consacrat ulterior drept literare. Este cazul cuplurilor *steag, steaguri [34/27^{v}]*, respectiv *pribeag, pribegi [34/27^{v}]*, care, deşi se află în aceeaşi serie mai amplă, determinată de consoana cu care se termină cuvintele la forma de singular, nu coincid în privinţa desinenţei de plural. De altfel, întregul paragraf scoate în evidenţă faptul că Radu Tempea stabileşte forme care se vor impune ulterior ca fiind literare:

„Numele cêle ce să sfîrşesc în *-g* iau în numărul multoratec de multe ori *-uri*, ádecă *jug juguri, prag praguri, steag steaguri*.

Iară de multe ori să schimbă *-g* în *-ge*, ádecă *toiag toiêge, briceag bricêge, zălog zăloage*.

Scoate dintru acestea *pribeag, dăsag, covrig, hîrciog, ciung*; acestea au în numărul multoratec *pribegi, dăsagi, hîrciogi, ciungi*" *[34/27^{v}]*.

Paragrafele citate sunt ilustrative şi din punctul de vedere al metodei pe care gramaticianul o foloseşte pentru a fixa desinenţele substantivelor şi anume cea determinată de consoanele sau de grupurile de slove cu care se termină cuvintele. Această metodă impune o analiză mult mai detaliată spre deosebire de cea care ia în calcul corespondenţa între genul gramatical al cuvintelor şi desinenţele specifice, precum şi excepţiile de la reguli. Însă, aceeaşi metodă prezintă dezavantajul faptului că multe cuvinte dobândesc forme de plural prin analogie cu alte forme din aceeaşi categorie, încadrarea în genul gramatical şi alternanţele vocalice sau consonantice care apar uneori nefiind luate în considerare. Metoda de lucru, precum şi rezultatele aplicării ei sunt indicii care subliniază lipsa de stabilitate a normelor morfologice specifice limbii române vechi.

Încercarea de construire a unor paradigme de forme de plural pentru substantive în funcţie de terminaţiile lor ignoră excepţiile de la reguli. Astfel, similitudinea formală dintre *sîn [38/29^{v}]* şi *vin [38/29^{v}]*, îl determină pe Tempea să îl încadreze pe *sîn* în categoria substantivelor formate cu desinenţa de plural *–uri*; pe baza aceluiaşi criteriu, autorul alcătuieşte forme de plural precum *tálenţi*, ieromonaşi [43/32^{r}]; jucărei [48/34^{v}]; viespi [52/36^{v}]; grăbi** (forma de plural

BDD-A22351 © 2014 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:21 UTC)

a lui *grabă [53/37r]*), *boale [56/38v]*, *legumi [56/38v]*, *blane [57/39r]*, *lêfe [59/40r]*, *grêţe [59/40r]* (forma de plural a lui *greaţă*). Acelaşi principiu al analogiei face ca şi unele substantive *singularia tantum* să primească forme de plural: *zăruri [40/30v]* (forma de plural a lui *zăr*), *foli [50/35v]* (pluralul lui *foale*), *iuţimi [51/36r]*, *sîngiuri [53/37r]* (pluralul lui *sînge*), *grăbi** (pluralul lui *grabă [53/37r]*). În aceeaşi situaţie sunt şi unele substantive colective care primesc forme de plural: *fînaţe* şi *fînaţii [44/32v]* (sunt acceptate ambele forme de plural pentru *fînaţ*). Interesant este faptul că Radu Tempea are intuiţia unor forme de plural pentru o serie de substantive pentru care pluralul nu indică mai multe obiecte de acelaşi fel, ci „mai multe sorturi din aceeaşi categorie" (glrv 2009: 260). Este vorba despre forme precum: *cărni [52/36v]*, *ierburi [53/37r]*, *mătăsuri [58/39v]*, *dulceţuri [60/40v]*, *verdeţuri [60/40v]*. De asemenea, [*o*] aton închis la [*u*], într-un exemplu precum *artículi [X/8v]* încadrează acest substantiv în paradigma numelor masculine, iar desinenţa de plural este conformă cu această încadrare.

Uneori, deşi încadrarea în genul gramatical este corectă, atribuirea unei desinenţe de plural este greşită; este cazul substantivului *vérburi [XII/9v]*, de genul neutru, exemplu care evidenţiază oscilaţia curentă în epocă între desinenţele *–i* şi *–uri*. Dificultăţile de adaptare fac ca în text să consemnăm şi forma *verbumúri [58/39v]*, rezultată din alipirea unei desinenţe de plural româneşti la un radical latinesc. Ea face parte din categoria neologismelor de genul neutru care îşi construiesc pluralul cu morfemul *–uri*. Alteori, substantive de gen neutru oscilează între desinenţele *–i* şi *–e*, ca în cazul lui *numeri [XI/9r]*. Analiza faptelor relevă folosirea acestui neologism neadaptat pentru a desemna categoria numeralului şi a numărului. Existenţa lui în gramatica lui Radu Tempea atestă un fenomen interesant, şi anume acela al folosirii a două forme de plural pentru substantivul *nume*: una cu aceeaşi formă, distincţia de valoare numerică realizându-se prin substituţie sau cu ajutorul unor mărci formale (cum ar fi articolul), folosită pentru a marca cel puţin două substantive sau adjective, ambele încadrate în clasa mare a numelui şi cea de-a doua, *numeri*, care desemnează cel puţin două numerale. *Numeri* este forma etimologică a substantivului *nume*, folosită frecvent până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, provenită din latinescul *nomina*. Gramatica lui Tempea atestă şi formele *numările [115/67v]* şi *numerile [117/68v]* folosite pentru a denumi numărul, în calitatea lui de categorie gramaticală. Tot un fapt de etimologizare şi de adaptare a neologismelor este şi forma de plural *pronomenilor [XI/9r]*, unde desinenţa *–i* este ataşată unei forme neadaptate din punct de vedere fonetic. Influenţa modelului latinesc este evidentă şi în cazul substantivului *advérbii [XII/10r]*, unde forma latinească de plural influenţează selectarea desinenţei de plural româneşti.

Alte forme de plural mai apropiate de cele etimologice au şi substantivele care se termină în *-ău* sau *–ou*. În opinia lui Tempea „Iară cêle ce să sfîrşesc în *–ău* sau *–ou*, în numărul multoratec să mută în *–ao*, ádecă *părău pă-[43/32r]rao, mîngălău mîngălao, vălău vălao, tulău, călău, fercălău, ou, lepedeu, hinteu, năcrăvălău, ţîrcălău, herestrău, hîrşău, hurduzău, zărgălău*". Substantivul *zioa [180/100r]* se abate de la această regulă, având drept formă de plural pe *zile [173/96v]*. Desinenţa *-ao* nu s-a păstrat în româna actuală.

Uneori primesc desinenţe de plural cuvinte aparţinând categoriei *singularia tantum* (*porumb, porumbi [33/27r]*), fapt determinat de acelaşi principiu al analogiei cu forme similare „Cêle ce să sfîrşesc în *-b* în numărul singuratec iau în numărul multoratec *-i*, ádecă *porumb porumbi, bomb bombi, rob robi*" *[33/27r]*. În textul editat, se mai întâlnesc astfel de exemple: *mălaiu, mălaie [47/34r]*, *noroiu, noroaie [47/34r]*; *trezvie, trezvii [48/34v]*. Este înregistrat şi fenomenul invers, care presupune alcătuirea de forme de singular de la substantive care, în limba

BDD-A22351 © 2014 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:21 UTC)

română actuală, nu cunosc aceste forme: *grăunţ [44/32ᵛ]; glonţ [44/32ᵛ]*, formate prin trecerea celor două substantive de la declinarea a III-a la declinarea a II-a.

Substantivele neutre care au radicalul terminat în [*r*] prezintă desinenţa de plural *–ă* (*car, cară [39/30ʳ]*; *izvor, izvoară [39/30ʳ]*; *hotar, hotară [39/30ʳ]*), ca urmare a velarizării lui [*e*] după [*r*]. O altă posibilă explicaţie este cea a influenţei unor forme precum *cară, fiară*, în cazul cărora s-a produs velarizarea datorită lui [*r*] lung din etimon (vezi Gheţie 1975: 159 şi Iacob 2000: 89).

Deşi se înregistrează numeroase situaţii de forme de plural greşit alcătuite, Tempea notează şi reguli care devin generale în epoca în care a fost scris textul pe care îl editǎm. De pildă, substantivele feminine care în limba veche formau pluralul cu desinenţa *–e*, îl formează acum cu *–i*, înlocuirea celor două desinenţe devenind o normă generală, aşa cum însuşi autorul arată:

„Numele cêle ce să sfîrşesc în *–ră, -tră, -tură* mută slova cea de pă urmă *–ă* în *–i*, ádecă *moară mori, gură guri, coptură copturi* şi altele.

Aseminea au numărul multoratec numele mutarnice care să trag de *[58/39ᵛ]* la verbumúri, ádecă *sămănătură sămănături, puşcătură puşcături, cusătură cusături* şi altele.

Scoate *ţundră, vidră, vatră, vadră, pară, mură*, căci acêstea mută *–ă* în *–e*, ádecă *ţundre, vidre, vetre, vedre, pere, mure*”.

Aceste ultime substantive sunt rezistente la tendinţa de înlocuire a desinenţei *–e* prin *–i*. Chiar şi unele neologisme adaptate suferă acest fenomen de înlocuire (*termínurile [VIII/7ᵛ]; vérburile [XII/9ᵛ]; pronómenile [80/50ᵛ]*). Există şi situaţii în care *–i* este rezultat din închiderea lui *–e*, urmat de articolul hotărât *–le*: *unile [VIII/7ᵛ]* (am înregistrat şi forma *unele [I/4ʳ]*), *glasnicile [3/12ʳ]*; *starnicile [42/31ᵛ]*).

Încadrând în categoria numelor şi adjectivele (sau *numele mutarnice*, în terminologia lui Tempea), autorul propune forme de plural şi pentru o serie de adjective cu o expresie asemănătoare cu a substantivelor analizate. De pildă, adjectivul *cîrciumărit [41/31ʳ]* este inclus în aceeaşi categorie a substantivelor terminate în *–t*, care la plural suferă alternanţa consonantică *–ţi*. De asemenea, *prost [42/31ᵛ]* se află printre numele terminate în *–t* care îşi construiesc forme de plural cu ajutorul desinenţei *–e*. În aceeşi măsură, *creţ [45/33ʳ]* alcătuieşte paradigma numelor care se termină în *–ţ* şi primesc desinenţa *–uri* pentru plural.

În ceea ce priveşte genul, Radu Tempea, asemenea lui Samuil Micu şi Gh. Şincai, distinge numai două genuri gramaticale, feminin şi masculin, denumite prin calcurile *femeiesc* şi *bărbătesc*. De asemenea, autorul ia în calcul şi un gen pe care îl numeşte *de obşte* şi care caracterizează adjectivele cu o singură terminaţie. Tempea consideră că acestea sunt deopotrivă feminine şi masculine („Numele mutarnice de obşte, ádecă care sînt de articulul şi bărbătesc şi fămeiesc şi să sfîrşesc în *-e* iau în numărul multoratec *-i*, ádecă *tare tari, mare mari, supţire supţiri” [31/26ʳ]*). Deşi genul prezintă mai multă stabilitate decât numărul, există totuşi situaţii în care unele substantive sunt încadrate la alt gen gramatical decât cel căruia îi corespund (vezi şi glrv: 246). Un astfel de exemplu este reprezentat de substantivul *slugă* care, deşi nu este încadrat explicit în paradigma genului masculin, se subînţelege această încadrare din faptul că i se acordă o formă corespondentă de feminin: „*Sluga* are în feliul fămeiesc *slujnică*” *[62/41ᵛ]*. În aceeaşi situaţie este şi substantivul *gazdă [62/41ᵛ]*, încadrat la masculin, având drept corespondent pe

BDD-A22351 © 2014 “Petru Maior” University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:21 UTC)

găzdoaie [62/41^{v}]. Opoziţia dintre feminin şi masculin se realizează, în opinia lui Tempea, prin intermediul desinenţelor, de regulă *Ø* la masculin şi un afix specific de feminin. Printre sufixele de feminin întâlnite în gramatica lui Tempea se numără *–easă*; *-iasă*; *-oaie*; *-iţă*; *-ică*; *-oare*.

Cât priveşte categoria cazului, Tempea identifică existenţa a şase cazuri, oferind mereu forme şi pentru ablativ, neţinând cont de faptul că acest caz a dispărut în epoca preromanică (vezi Munteanu şi Ţâra 1971: 213): „Căderi (*cásus*) la români sînt numai patru şi acêlea numai în articúli şi în prónume au loc, căci numele totdeauna nemişcat rămîne, însă fiindcă în muma limbii noastre latinească sînt şase căderi şi noi aicea punem şase” *[7/14^{r}]*. Cele şase cazuri nu sunt denumite prin metatermeni specifici, lucrarea neconsemnând termeni neologici care să desemneze aceste realizări. Cazul ablativ este numit *căderea a şasea*, fiind individualizat la nivel formal prin prepoziţia compusă *de la*. În această categprie sunt încadrate şi numele proprii care sunt articulate la nominativ şi genitiv: *Ienácă Văcărescul [VII/7^{r}]*; *a Lúcăi [23/22^{r}]*, *a Thómii [23/22^{r}]*, *Dumnezéului nostru [24/22^{v}]*, *cartea Pétrului mieu [24/22^{v}]*; *Petrul mieu [165/92^{v}]; Ioánul nostru [165/92^{v}]*. La vocativ desinenţa oscilează în cazul aceleiaşi forme, fiind înregistrate atât forme cu *–e*, cât şi cu *–le*: *îngere/ îngerule [30/25^{v}]*. Am înregistrat şi o situaţie în care se produce închiderea lui [*e*] la [*i*], la desinenţa de vocativ: *o, doamni [23/22^{r}]*, folosit alternativ cu *o, doamne [22/21^{v}]*. De asemenea, forma substantivelor în vocativ oscilează şi în funcţie de ocurenţa cu un determinant, antepus sau postpus: *o, bunule sau o, bune ome [26/23^{v}]*/ *o, omule sau oame bune sau bunule [27/24^{r}]*. În general, însă cazul vocativ se individualizează în rândul celorlalte prin forme specifice, între care se deosebesc substantivele care desemnează „fire cuvîntătoare” *[30/25^{v}]* de celelalte

„Numele care să sfîrşesc cu neglasnică în numărul singuratec, în cădêrea a cincea iau în sfîrşit *-e*, ca *domn doamne*, *om ome* sau *oame*, însă numai la numele lucrurilor celor cuvîntă-*[30/25^{v}]*toare, precum sînt *îngere*, *oame*, *suflete*.

Să poate zice şi cu artículul *-le*, ádecă *omule*, *îngerule*, ca la alte nume care nu însemnează fire cuvîntătoare, cum este *calule*, *lemnule*, *lupule* şi altele”.

Citatul relevă faptul că în uzul epocii se folosea atât vocativul etimologic, cât şi cel analogic. Se observă astfel folosirea concomitentă a vocativelor în *–(u)le* şi a celor în *–e*. Participiul trecut substantivizat *iubite cetitoriule [VII/7^{r}]* se foloseşte cu vocativul în *–e*. Ceea ce este specific, de asemenea, substantivelor în vocativ, atât la singular, cât şi la plural este construirea de forme substantivale împreună cu interjecţia *o*: *o, oamenii cei mari [28/24^{v}]*.

Atrag atenţia formele de genitiv/ dativ ale substantivelor feminine în cazul cărora se manifestă tendinţa de modificare a „grupului desinenţă+ articol hotărât, *-eei* > *-ei*, *-ii*, *-iei* > *-ii*, *-ei*” (glrv 2009: 266), în cazul unor forme precum: *dóftorii [I/4^{r}]; necunoştinţii [II/4^{v}]; a muiêre-i [24/22^{v}]* (Tempea accentuează faptul că „În cădêrea a duoa şi a treia [genitiv şi dativ n. n. A. D.] în loc de *muiêrei* poţi zice *muiêrii*, în loc de *doamnăi doamnii*” *[25/23^{r}]*, ceea ce evidenţiază lipsa de stabilitate a desinenţelor de genitiv/ dativ.), *în preajma căsii [152/86^{r}]; lăcuinţa de obşte a casii [178/99^{r}]*; *treptele comparáţii [65/43^{r}]*. Acestea forme de plural sunt elemente de vorbire populară, ceea ce evidenţiază faptul că genitivul cu *–ii* concurează cu cel în *–ei*. În crearea formelor de genitiv, Tempea ţine cont, de regulă, la substative, de alternanţele consonantice care apar: „*Tată* ar trebui după regulă să se zică în numărul multoratec *tatii*, însă să se ia aminte că românii la numele cêle însuşite şi la cêle ce vin de la latini schimbă pă *-t* , cînd să

BDD-A22351 © 2014 “Petru Maior” University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:21 UTC)

pune înainte de *–i* [*ï*], *–i* [*i*], în *-ţ*, ádecă: *lat laţii*, *mort morţii* (numai dêcă nu stă *-s* înaintea lui *-t*)" *[22/21^{v}]*. La pronume, însă se înregistrează situaţii în care nu se produce alternanţa consonantică.

Numele proprii la genitiv se articulează, fie cu articol hotărât proclic (*a lui Antónie [23/22^{r}]*; *lui Pétru [23/22^{r}]*, *lui Dumnezéu [23/22^{r}]*; *lui Gheórghie [24/22^{v}]*), fie cu articol enclitic (*a Lúcăi [23/22^{r}]; Pétrului mieu [24/22^{v}]; a Savvei [V/6^{r}]*). Aceste exemple contrazic regula pe care Tempea o formulează cu privire la articularea substantivelor proprii: „Numele însuşite (proprii) artícul hotărîtoriu nu priimesc, afară de cădêrea a duoa şi a treia, ádecă *Platón filosoful*, *Socratés înţeleptul*" *[165/92^{v}]*.

Textul înregistrează şi situaţii în care dativul este construit cu prepoziţia *la*: „cuvenindu-se la mai multe singuratice şi proprii" *[17/19^{r}]*.

Analiza acestor fapte scoate în evidenţă o serie de variaţii la nivelul substantivului care „se limitează în primul rând la distribuţia unor desinenţe de număr, cu consecinţe asupra trecerilor de la o declinare la alta, de la o clasă flexionară la alta, a articolului, în distribuţia desinenţelor de vocativ, în tendinţa de accentuare a opoziţiei de număr în dauna celei de gen" (glrv 2009: 269). În pofida acestor variaţii, formele substantivale prezintă, în general, stabilitate, modificările formale fiind reduse cantitativ faţă de epocile anterioare ale limbii literare.

Bibliografie:

Gheţie, Ion, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei R. S. R, Bucureşti, 1975.

Gheţie, Ion, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978.

GLRV = Frâncu, Constantin, *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Editura Demiurg, Iaşi, 2009.

Iacob, Niculina, *Limbajul biblic românesc (1640-1800). Aspecte ale evoluţiei limbii române literare până la 1840*, vol. I, Editura Universităţii „Ştefan cel Mare", Suceava, 2000.

Micu, Samuil, Şincai Gh., *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, studiu introductiv, traducerea textelor şi note de Mircea Zdrenghea, Editura Dacia, Cluj-Napoca,1980.

Munteanu, Ştefan şi Ţâra, Vasile, *Istoria limbii române literare (Secolele al XVI-lea – al XVIII-lea)*, Tipografia Universităţii din Timişoara, 1971.

Tempea, Radu, *Gramatica românească*, Sibiu, 1797.

BDD-A22351 © 2014 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:21 UTC)